

A. G. Moltkes Forbedring af Agerdyrkingen paa Bregentved.

Af Magister *Hans Jensen.*

Det 18. Aarhundredes sidste Halvdel er den store Reformtid ikke blot i den danske Bondestands, men ogsaa i det danske Landbrugs Historie. Særlig gennem Ophævelsen af Bondestandens Stavnsbaand 1788 sker Brudet med det sociale System, der under vekslende Former var blevet fulgt gennem Aarhundreder, det System, der bestod i Tvang og Undertrykkelse overfor Landets talrigste Samfunds-klasse. Men samtidig med og i noje Sammenhæng med, at man brød med dette nedarvede sociale System, fandt Brudet Sted med det helt forældede Agerdyrkningssystem, med de fra Middelalderen stammende Driftsformer for Danmarks Jord. Det var fremforalt Jordfællesskabet og Trevangsdriften, man brød med. Skulde man den sidste tillivs, var Op-hævelse af det første en Nødvendighed; Jordfælles-skab lagde uovervindelige Hindringer i Vejen for Udviklingen af den enkelte Bondes fri Handlekraft

og dermed for enhver Forbedring af Bondejordens Drift.

De sociale Landboreformer, der skulde skænke Bondestanden større Frihed og sikre den dens Ret overfor Herremændene, maatte have deres Udspring direkte fra Regeringen, maatte komme i Form af Paabud fra oven. Langt mere betydningsfuldt maatte Enkeltmands private Initiativ blive, naar det drejede sig om den anden Side af Sagen, den, der angik en bedre og mere rationel Drift af Jorden. Fra Aarhundredets Midte indlagde en Række Godsejere sig da ogsaa stor Fortjeneste ved Forsøg og Reforme i denne Retning. Skønt adskillige af dem var Modstandere af de Reforme — navnlig Stavnsbaandets Ophævelse —, der i egentlig Forstand tog Sigte paa Bondestandens Frihed, virkede de dog med Iyer for at føre Regeringens forskellige Forordninger om Fællesskabets Ophævelse ud i Livet, for Trevangsdriftens Afskaffelse og i det hele for at faa Jorden bedre dyrket.

En saadan Godsejers Virksomhed er det, der skal omtales i det følgende, den Virksomhed, A. G. Moltke, Frederik V's almægtige Yndling, den første Greve paa Brogentved, fik sat i Gang til Forbedring af Agerbruget paa sine sjællandske Godser.

Adam Gotlob Moltke tør ved Livsskæbne og Livsbane siges at staa som ret typisk for sin Tidsalder. Han var født (1712) paa et Gods i Meklenborg, men en Slægtning, der havde svunget sig op som Embedsmand i Danmark, hjalp ham til en Ansættelse ved det danske Hof allerede i Drengaalderen. Han begyndte som Page, men naaede i en ung Alder højere op, og da han havde Held til i en

sjældnen Grad at vinde Frederik V's Yndest, medens denne endnu var Kronprins, blev han ved hans Tronbestigelse hurtig forfremmet til de højeste Poster og opnaaede i Virkeligheden som den karakter-svage Konges betroede Raadgiver den mest indflydelsesrige politiske Magtstilling i Landet.

Et Udtryk for Frederik V's store Bevaagenhed overfor Moltke var det, at han allerede i sit Tronbestigelsesaar (1746) forærede ham Bregentved Gods, som Kronen 1740 havde købt af Fr. Løwenørn, en Søn af den historisk bekendte Poul Løwenørn. I de følgende Aar erhvervede Moltke sig ved Køb forskellige omliggende Gaarde: Sophiendal, Thurebyholm, Juellinge, Alslevgaard og Tryggevælde. Og 31. Marts 1750 ophøjedes Bregentved til et Grevskab, der tillige kom til at omfatte de tre første af de fem nævnte Gaarde — senere iøvrigt ogsaa de to sidste.

Det var ikke noget lyst Tidspunkt for Landbruget, hvorpaa Moltke indtraadte i Klassen af danske Landejendomsbesiddere. Kristian VI's Tid havde været den vel nok ulykkeligste, som dette kendt, i de sidste hundrede Aar havde man ikke havd set saa lave Priser paa dets Produkter. Kristian VI's senere Aar bringer dog afgjort opadgaaende Konjunkturer, forøgede Priser paa saavel Korn som paa de animalske Produkter. Og selv om Tidspunktet for Landbruget ingenlunde kan kaldes lyst, og selv om en Ulykke som Kvægpesten kom til i Moltkes første Godsejersaar, var han dog blevet Ejer af dansk Jord paa en Tid, der atter tillod en saadan at se fremad med nogen Fortrøstning. Det var det, der blev Baggrunden for hans Virksomhed som Foregangsmand i det danske Landbrug: naaede dette

ikke til bedre Dyrkningsformer, vilde det ikke paa tilfredsstillende Maade kunne udnytte selv de bedste Konjunkturer.

Hvad A. G. Moltke naaede i Retning af at forbedre Landbruget paa sine Godser, har han selv givet en Fremstilling af i en Indberetning, der paa Opfordring er udsendt til den guldbergske Regering 1776, flere Aar efter at Moltke selv havde mistet enhver Andel i Landets Regering*). Indberetningen opbevares endnu i Rigsarkivet, og dens Hovedindhold kan derfor gengives i det følgende. Det tør vist siges, at man gennem denne Skildring af et enkelt Gods' Omdannelse faar et særdeles interessant Indblik i det store ryddende og grundlæggende Arbejde, der maatte nedlægges i den danske Jord, før denne blev tjenlig til den nyere Tids Landbrug.

Hovedgaarden ved Moltkes Godser befandt sig — siger Beretningen — i 1746 „i den sædvanlige Forfatning i Sjælland“. De var kun inddelt i 3 til 4 Sædemarker, en Inddelingsmaade, der gjorde Skifterne for store at behandle og for faa til at skaffe Jorden den nødvendige Hvile og endnu mindre „den ved Erfarenhed stadfæstede nyttige Omvæxling med Sædekornet“. Paa Sædemarkerne fandtes overalt Træer, Kratskov og Sten, der lagde Hindringer i Vejen for Plojningen og gjorde store Strækninger af Land ubrugelige. Marker og Enge var fulde af

*) A. G. Moltke bevarede sin høje Magtstilling gennem hele Frederik V's Regeringstid (1746—1766). Men ved Kristian VII's Tronbestigelse blev der stærkt røkket ved den, og 1770 — ved Struensees Fremtræden — fjærnedes Moltke helt fra sine officielle Stillinger. Han døde først 1792.

Sumpe og Moser, der gjorde Jorden sur og ufrugtbar. Man forstod sig dengang ikke paa at fremelske Græsvækst i Engene, hvorved Hoavlingen og Kreaturholdet led stort Afbræk, skønt dog „Sædelandets Frugtbarhed skal vedligeholdes og forøges ved den af de underholdende (d. v. s. underholdte) Kreaturer tilvirkede Godning“. „Sidst“ — hedder det — „var Landmanden bekymret over rent Sædekorn, og det var næsten ganske ubekendt, at Korn fra andre Provinser eller fraliggende Gaarde bærer en ringere Frugt end eget avlet Sæd.“

Om disse forskellige „Fejl i Agerdyrkingen“ kan Beretningen vistnok med god Grund sige, at de var „for en stor Del lette at indse og dog alligevel ikke mindre vanskelig at forandre formedelst Mangel paa kyndige Avlsmænd, som med Vished kunde forestaa og bestyre de røtte og tjenligste Forbedringer“. Man vilde paa den Tid sikkert vanskeligt have kunnet finde en dansk Mand, der var skikket til at anstille vidtgaende Forsøg paa Landbrugets Omraade. Foregangsmænd i denne Henseende maatte vi dengang forskrive fra Udlandet, særlig fra Nordtyskland, og for Moltke var det efter hans Oprindelse dobbelt naturligt at anstille sine første landbrugsreformerende Forsøg ved Hjælp af „en i Landvæsenet erfaren Meklenborger“. Denne fik ogsaa begyndt paa en bedre Inddeling af Markerne og paa at tilvejebringe rent og fuldmodent Sædekorn. Men de ved saadanne Nyforsøg uundgaaelige Vanskeligheder havde Meklenborgeren ikke Rygrad til at bære. Han tabte Modet og „forlangte snart at tage hjem og gjorde dette med Bekostning anstillede Forsøg til intet“.

Men derefter fandt Moltke den rette Mand i en fra Holsten stammende „Landøkonomiinspektør“ Johan Völkers*), der begyndte med at indføre „den holstenske Agerdyrkningsmetode“ paa Hovedgaarden Sophiendal, og da den her havde vist sig formaalstjenlig, derpaa forestod Indførelsen af den paa Moltkes andre Godser.

Enkelthederne ved de ny „Indretninger“ skildres med følgende Hovedtræk:

Efter foregaaende Opmaaling er Hovedgaarden blevet inddelt i 11 Sædekaabler, som er angivet med dobbelte Grøfter og med levende Gærder af ung Hassel og hvid Tjørn. Af disse Kaabler bliver 5 aarlig besaaet, saaledes at det ene bærer Hvede, det andet Byg, det tredje Rug, det fjerde og femte Havre, det sjette ligger derimod brak, og de fem øvrige hviler, idet de bruges til Græsgang. Paa denne Maade kan det enkelte Kaable gennemgaa en 11aarig Omveksling.

Sædemarkerne er alle blevet jævnet gennem Udryddelse af Træer og Buske og ved, at Sten er blevet fjærnet for at anvendes til Stengærder, Grundvolde under nye Bygninger og andet. Ogsaa i Engene er der foretaget Rydningsarbejder, der er rejst Gærder, og ved Grøfteanlæg har man sørget for Vandets Afledning, hvorigennem Jordsmonnet hindres i at blive surt. Moser er ved at blive gennem-

*) Denne Völkers bliver iøvrigt efter heldigt at have tilendebragt sit Arbejde paa Bregentved knyttet som Inspektør til de Reformforsøg, der fra 1768 af Regeringen bliver anstillet paa Antvorskov og Vordingborg Krongodser (jfr. Axel Linwald i „Fra Arkiv og Musæum“ III, S. 245 ff.).

gravet og udtørret blevet forvandlet til de frugtbareste Enge, og andre er blevet forvandlet til Fiskedamme.

Sædekorn af Hvede og Rug anskaffes navnlig fra Holsten og Sædehavre undertiden fra England. Findes der i den aarlige Brakmark sandede „Brækninger“, bliver der her saaet Boghvede, der som oftest giver en fordelagtig Høst; i det sidste Aar er der saaledes med 5 Tønders Udsæd blevet indavlet 85 Tdr. Boghvede.

Om de nye Indretningers Formaalstjenlighed kan der ikke herske nogen Tvivl. Thi skønt Udsæden paa den Tid, da Beretningen skrives, kun er 200 Tdr. større end tidligere, saa er dog Afgrøden tiltaget med 4000 Tdr., derimellem 2000 Tdr. Hvede, hvoraf saa godt som intet blev avlet under den gamle Driftstilstand. Høavlingen er ligeledes blevet forøget med mere end 1200 Læs aarlig, og Græsset er i sig selv finere og højere end tidligere. Desuagtet gaar det baade hurtigere og lettere for Bonden at indhøste den større Mængde nu end det ringere Kvantum tidligere, fordi han nu ikke mere paa Engene opholdes i Arbejdet ved Buske, Sten, Sumpe og Moser, som forhen overalt stod ham i Vejen.

Men dels gennem den forøgede Høavling, dels ved den rigere Græsning, som de 5 hvilende Kaabler om Sommeren frembyder, opnaas den vigtige Fordel, at der nu kan holdes et langt større Antal Kreaturer end tidligere.

Det viser sig, at Moltke er ægte og alsidig Godsejer nok til ikke at lade Korn- og Græsmerkernes Udvidelse finde Sted paa Skovenes Bekostning. Mange spredte Træer og Buske, der vanske-

liggjorde Jordens Drift, var jo blevet ryddet. Men til Gengæld herfor var der ved hver Hovedgaard blevet udlagt og indhegnet visse Strækninger, hvor der med fornøden Omhu blev opelsket ung Skov.

— „Men den Jordegodsherre i Danmark, som dertil vilde indskrænke alle sine Foretagender, havde endnu kun udrettet lidet til sin sande Fordel, formedelst den nøje Forbindelse, hvorudi han er stedt med sine underordnede Bønder, og mindre havde han gjort for Landet og Menneskeheden.“ Dette ordret anførte Citat af Beretningen viser, at Moltkes Blik for Reformers Betydning og Nødvendighed gik videre end til Hovedgaardsmarkerne. Man maa dog ingenlunde heraf slutte, at Moltke var Tilhænger af en Ændring fra Grunden af i Bondestandens hele sociale og retslige Stilling i Samfundet. En egentlig Bondefrigørelse nærrede han i Virkeligheden stor Frygt for, og denne Frygt forlod ham aldrig, men kom til Orde saa sent som i 1788, da Stavnsbaandet endelig blev ophævet. Men som adskillige andre Standsfæller nærrede han tiltrods for denne Konservatisme virkelig Interesse for sine Bønders Fremgang i økonomisk og anden Henseende. Baggrunden herfor har sikkert nok været den dobbelte, han selv ærlig paapeger. For det første var det naturligvis Moltkes egen „sande Fordel“, der var et vigtigt Motiv. Fik Bønderne gennem mere hensigtsmæssige Driftsmetoder et forøget Udbytte af deres Jordbrug, maatte det efter Sagens Natur mærkes paa en økonomisk fordelagtig Maade af Herremanden, hvis økonomiske Tilstand jo for en saa stor Del afhang af Bøndernes Evne til at svare deres Landgilde og andre Afgifter. Men naar

henses til Karakteren af adskillige af de Foranstaltninger, som Moltke traf med sine Bonders Vel for Øje, for det vistnok ikke benægtes, at det var Hensynet til „Landet og Menneskeligheden“, der dernæst har spillet sin Rolle.

Baade Humanitet og Hensynet til, hvilken Slags Arbejdskraft der var den mest praktisk anvendelige, kan søges til Forklaring, naar det i Beretningen hedder, at det forøgede Arbejde ved de nye Indretninger ikke var blevet forrettet ved Hoveriarbejde af Bønder. Arbejdet var blevet udført af Daglejere, hvorhos man endog i Begyndelsen var tvungen til at indkalde en Del holstenske Karle, som skulde vejlede den hjemlige Arbejdskraft. Det bliver jo Daglejervæsenet, der i Modsætning til tidligere Tiders Bondchoveri kommer til at præge den nyere Herregaardsdrift.

Om Bondestandens Vilkaar, som den var ved Moltkes Tiltræden paa Bregentved og de andre Godser, siger vor Beretning, at de „var maaske endnu slettere og deres eget Landbrug endog i Forhold til Bondens sædvanlige Kræfter endnu ufuldkomnere end Avlsdriften paa Hovedgaarden“.

Kvægsygen havde siden 1745 og 49 overmaade forarmet Bønderne*). Store Restancer af Skatter og Afgifter, Mangel paa Sædekorn maatte betage dem ethvert Fremtidshaab. Deres Jorder var paa Grund af Fællesskabet saa adspredte, at de ikke kunde dyrkes tilstrækkeligt. Overdrevene, som udgjorde næsten Fjerdedelløn af al deres Jord, var

*) Om Kvægpestens Rasen paa Sjælland findes en interessant Afhandling af H. P. Kristensen i „Fra Arkiv til Museum“ IV S. 254 ff.

Udorkener lig, og endelig fandtes i de fleste Byer en total Ulighed mellem Bøndernes Hartkorn. Det først fornødne var da at gøre Bøndergaardene lige store i Hartkorn og dernæst at opmuntre deres Stræbsomhed ved at understøtte dem med Creaturer og Sædekorn.

Foranstaltningerne indskrænkede sig dog ikke hertil. „Til Folkemængdens Formerelse“ — dette Citat giver os et Fortidsbillede af ganske særlig Virkning — „blev det ogsaa fastsat til Grundsætning, at de ledige Fæstegaarde alene skulde tilstaas unge, duelige Karle, hvilke ikke maatte gifte sig med Enker, som var over den Alder, at de kunde avle Børn“.

De tyngende Restancer blev eftergivet ved to højtidelige Lejligheder, 1760, da Danmark fejrede Hundredaarsfesten for Enevældens Indførelse, 1762, da det var lykkedes at undgaa den truende Krigsfare fra Kejser Peter den Tredje af Rusland. Fra de samme „for Danmark mærkværdige Aar“ stammer humane Stiftelser til Gavn for Bønderne. Paa en bestemt Dag aarlig skulde uddeles gudelige Bøger til Skoledrenge, og to Skoleholdere skulde have et Tilskud; der blev fremdeles sørget for Løn til en Kirurg og en Jordemoder og for Pensioner til 12 gamle Gaardmænd og 6 Gaardmandsenker, ligesom heller ikke et Formaal blev glemt som „Udstyr til nogle Piger, som i visse Aar ærlig og tro har tjent hos en Bonde“. Omsorg for Bøndernes „Vindskibelighed“ blev direkte lagt for Dagen ved Præmier, „saasom for de fleste Bistaders Anlæg, for Frugttræers Plantning, for gravede Grofter og anden udmærket Flid“.

I det hele vaages der patriarkalsk over det Arbejde, Bønderne udretter paa deres Gaarde. Der holdes opmærksomt Øje med, i hvilket Omfang de graver Grofter, rejser Stengærder og planter Frugttræer. Det noteres med Tilfredshed i Moltkes Beretning, hvorledes Byerne Tjæreby og Hesselbjerg udmærker sig i disse Henseender.

Bøndernes Jorder henlaa naturligvis paa Moltkes Godser som andre Steder i Fællesskab, og Fællesskabet gik her som andre Steder saa vidt, at ikke blot Bønder i samme By, men endogsaa flere Byer havde deres Jord liggende i Fællesskab, særlig for Overdrevenes Vedkommende. Regeringsforanstaltningerne til Fællesskabets Ophævelse blev netop indledet med en Forordning af 1754, der tog Sigte paa at fjærne dette Fællesskab mellem flere Landsbyer og dernæst Fællesskabet mellem Jorder i samme By, der tilhorte forskellige Ejere (men derimod endnu ikke Fællesskabet mellem de enkelte Fæstebonders Marker). Den Forordning har man været ivrig for at føre ud i Livet paa Bregentved og tilhørende Godser. Fra 1759 til 1762 er 5 Overdrev paa Moltkes Bekostning bleven opmaalt og inddelt, hvorved ikke mindre end 29 Byer blev sat ud af Fællesskab. Og et saakaldt „brændt Overdrev“, der var mere end $1\frac{1}{2}$ Mil lang og $\frac{1}{4}$ Mil bred, hvori 25 Byer og desuden Enkeltmænd havde Del, blev i Aaret 1765 delt mellem samtlige Lods ejere. Vanskeligheden ved at faa ophævet Fællesskabet mellem de 9 Byer i Dalby Sogn siges at have overtruffet alle andre, men Aaret umiddelbart før Beretningens Udfærdigelse er dog ogsaa denne

Reform blevet fuldført, „ikke uden store Udgifter for Godsets Ejer“.

Men ganske særlig blev det dog anset for magtpaaliggende at skaffe den samme holstenske Kaabledrift, der var blevet indført paa Hovedgaardene, Indpas ogsaa paa Bøndergodset.

Allerede da Reformen var gennemført paa Sophiendal Hovedgaard, var der en Bonde, Niels Larsen paa Sprettinge under Thurebyholm, der androg om Tilladelse til at anstille et lignende Forsøg. Han opnaaede ikke blot Tilladelsen, men til Løn for saaledes at være kommet sit Herskabs Ønske i Forkøbet fik han af Moltke overladt sin Gaard til Arv og Ejendom. Niels Larsen fik derefter sine Marker inddelt i 11 Sædekaabler, som dyrkedes ganske paa samme Maade som Hovedgaardens. Hans Udbytte heraf blev, at han, skont han aarlig anvendte Udgifter paa sin Gaards Forbedring, dog „efter egen Tilstaaelse“ regnede med et rent Overskud af 200 Rdlr.

Samme Reform lykkedes det at gennemføre paa andre enkelte Bøndergaarde. Da saaledes to Gaarde var brændt i Frerslev By, blev de, da de igen skulde opføres, flyttet ud paa Byens Overdrev, hvor der blev tildelt dem det til deres Hartkorn svarende Areal, der derefter blev inddelt i de sædvanlige 11 Kaabler og saaledes dyrket med det Resultat, at denne hidtil uopdyrkede Overdrevs-jord gav lige saa meget Korn som ellers gammelt og veldyrket Land.

Den første hele By, hvor man gjorde Forsøget med Kaabledriften, var Hastrup By under Sophiendal. Fremdeles blev „Høsten By“ (Høstentorp) ind-

rettet efter det ny System. Denne By, der bestod af 12 Bøndergaarde, havde hidtil været i den sletteste Forfatning af alle paa Grevskabet, ja i en saa slet Forfatning, at enhver Bonde vægrede sig ved at overtage en af dens Gaarde. Men heri skete der en afgørende Forandring, da Byens Marker var blevet inddelt i 9 Kaabler, og det ved den ny Driftsmetode viste sig muligt at gøre en Host paa 10 Fold; nu blev der Rift om de ledige Fæstergaarde i Hastrup.

Særlig vanskelig og nødvendig var Omdannelsen af en hel Bondebys Drift paa Moltkes private — ikke til Grevskabet hørende — Gods Alslev. Hovedgaardsmarkerne laa her midt i Byen og Hovedgaardsjorderne tæt omkring Byen, hvorimod Bøndermarkerne laa yderst ude omkring Hovedgaardsmarkerne og altsaa længst fra Brugerne til største Hinder for deres Jorders Drift. For at skaffe Bønderne Lettelse heri, blev Hovedgaardsbygningerne flyttet ud til de yderste Marker, og de inderste veldyrkede Hovedgaardsmarker blev mageskiftet til Bønderne, saaledes at dei Udkanten liggende Bønderjorder nu kom til at høre til Hovedgaarden. Saavel gennem dette Mageskifte som gennem Indførelse af den ny bedre Driftsmetode blev Alslev By, som før havde været en af de daarligste, nu sat i Stand til — som det betegnede hedder — „uden nogen Resistance til rette Tid at udrede al Skat og Skyld“.

I flere andre Byer har man gjort Begyndelse til Markernes Inddeling efter det ny System, og mange enkelte Bønder er blevet opmuntret til at indføre det gennem de gode Resultater, Kobbeldriften overalt, hvor den er blevet indført, har vist

at have i sit Følge. Til gratis Hjælp herved bliver der af Moltke underholdt en Landmaaler.

Det betones ogsaa, hvorledes adskillige af Moltkes Naboer allerede „med største Lykke“ har efterlignet den beskrevne Dyrkningsmaade, og det udmales, hvorledes der, hvis den blev indført i hele Danmark vilde kunne avles 1200,000 Tdr. Korn mere end hidtil, idet det aarlige Merudbytte paa Moltkes Godser beløber sig til 12000 Tdr.

— A. G. Moltke kan sikkert med god Grund undskylde sin Beretnings Vidtløftighed ved „de derudi forklarede Sætningers bevislige Nytte for det almindelige“. Landbrugsreformerne paa Bregentved var sikkert af den allerstørste Betydning, og der var ingen Tvivl om, at hele det danske Landbrug maatte frem ad den Vej, paa hvilken Moltke havde været en Foregangsmand. Det var derfor ikke saa helt hen i Vejret, naar den økonomiske Forfatter C. W. Morgenstjerne i en Bog om „det danske Landbrugs Forfatning“ fra 1783 priser Moltke som den, „hvis Minde blandt Danmarks Jorddrotter bør være helligt, da han ved sit Exempel lærte dem at dyrke deres Jorder til deres Fordel“.

Ellers var Taknemmelighed ikke just det, der særlig prægede Samtidens Stemmning overfor A. G. Moltke. Han blev i den Tid, han var Landets mest indflydelsesrige Mand, stærkt lagt for Had, ogsaa siden smædet for at have udnyttet sin Stilling til egen Fordel. Helt frikendes herfor kan han ikke, hans Omhu for at omgærde sin økonomiske Existens er lovlige stærkt fremtrædende, og han døde da ogsaa som en meget rig Mand. Men herfra er dog Afstanden stor til at være et saa skændigt Individ,

som en udbredt Opfattelse i Datiden vilde gøre ham til. Det rigtige Synspunkt er sikkert, at han, skønt han langtfra var en betydelig eller fremragende Statsmand, i det hele var sin Konge en god og fornuftig Raadgiver med hæderlige Hensigter.

Det er egnet til at støde vor Tid, at en ret tilfældig Udlænding alene gennem Hofgunst kom i Besiddelse af et saa anseligt Stykke af Danmarks Jord, men det maa paa den anden Side erkendes, at havde alle Jorddrotter paa den Tid udrettet saa meget som denne Udlænding til Fremgang for deres Andele af Fædrelandet og for Menneskene, der boede derpaa, vilde Danmark nok kunne have været tjent dermed.

A. G. Moltke havde som fremskridtsvenlig Godsejer sin Begrænsning i sin Konservatisme overfor Spørgsmaalet om Bondestandens sociale Frigørelse. Adskillige af de Reformer, Moltke lod det være magtpaaliggende at gennemføre paa sine Godser, betød dog ikke ubetydelige Skridt frem mod større Frihed og Uafhængighed for Bønderne — faktisk er disse Forpligtelser overfor Hovedgaardens Drift, Hoveriet, meget blevet indskrænket ved den større Anvendelse af Daglejere, der stærkt prægede Hovedgaardens drift paa Bregentved i Moltkes Tid. Og hvad der ikke blev set af A. G. Moltke, blev heldigvis set af andre: at skulde de af ham og de andre praktiske Foregangsmænd forfægtede Reformer i Landbrugets Drift for Alvor vinde almindelig Fremgang og skabe Velstand og Lykke for Landet, maatte der nødvendigvis skabes en ny Bondestand, befriet ikke blot fra Hoveriet, men ogsaa fra Stavnsbaandets Tryk.